

Din Araştırmalarında Derûnilik

Hüseyin YILMAZ
Doç. Dr, Yüzüncü Yıl Ü. İlahiyat Fakültesi
ezelihikmet@hotmail.com

Öz

Bu çalışmada günümüzde modern epistemoloji çerçevesinde dine yaklaşımda ortaya çıkan sorunlar ele alınmaktadır. Öncelikle bu sorunların dine dışarıdan bakmaktan kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla dini doğru anlamak açısından dindarın kendi derûni tecrübesinin belirleyici olması kaçınılmaz görülmektedir.

Dinler geleneksel dünyada insanlara evrendeki her şeyi bütünlüklü bir yapı içerisinde kavrayacak bakış açıları oluşturmuşlardır. Bunu da metafizik öğretiyi merkeze alarak hiyerarşik bir düzen içinde sağlamışlardır. Dolayısıyla her dinin metafizik öğretisini anlamaya çalışmak o dindeki derûniligi kavramak açısından zorunlu görünmektedir.

Makalede dini araştırmalarda, çağdaş hermeneutik yaklaşımların da desteğiyle dini tecrübenin ve empatinin önemi vurgulanmaktadır. İkinci olarak da her hangi bir dini anlamada o dindeki metafizik öğretinin merkezi konumunun anlaşılmasının gereği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kavramlar: derûnilik, empati, metafizik, din araştırmaları, dini hermeneutik.

Inner Meaning in the Religious Studies

Abstract

The purpose of this study is to discuss the issues raised in modern epistemological approaches in religious studies. It is claimed on the outset that most of the problems basically comes from the approaches outside religion. The approaches that based on irreligious/non-religious premises. A true understanding of religion, therefore, needs to be based on the inner meaning of that religion.

In traditional world, religions provided man perspectives that helped him to comprehend everything within a holistic way. Locating the inner/metaphysical meaning of religion at the core the traditional world structured around it in a hierarchical order. Therefore, in order to understand metaphysical teaching of a religion one must understand its inner meaning.

In this article, the role of religious experience and empathy with contemporary hermeneutical approaches in religious study is emphasized with special reference to the need of understanding the metaphysical teachings and inner meanings of religions in focus.

Key words: inner meaning, empathy, metaphysics, religious studies, religious hermeneutics.

Giriş

Bir şeyin neliğine dair yapılacak araştırma o şeyle ilgili izlenim ve düşüncelerden yola çıkarak ilerler. Çünkü insan tamamen boş bir zihinle bir konuyu anlamaya yönelmez. Daha önceki yaşantısına bağlı olarak toplumdaki geleneksel kalıplar onun dünyasında ister istemez bir sürü izlenimler oluşturmuştur. Bunlar günlük hayatın her alanına yönelik kalıp yargılar olarak aktarılan hazır bilgilerdir. Onun için meşhur 'şu mavi gök kubbe altında yeni hiçbir şey yoktur' sözünün anlamını burada hatırlamak yerinde olacaktır. Dolayısıyla bir din araştırmacısı da yola çıkarken hangi alanda araştırma yapıyor olursa olsun öncelikle kendi birikiminden ön bilgilerinden yola çıkarak işe başlar. Kendi ailesinde, toplumunda ya da aldığı eğitimde anlatılan, yaşanılan dinin, din anlayışının onun dünyasındaki yansımaları araştırması açısından oldukça belirleyici olmaktadır.

Bir araştırmacının din hakkındaki genel kanaatleri, dini araştırmadaki yöntemini de etkilemekte ya da belirlemektedir. Bu durum bir bakıma araştırmacı dini nasıl algılıyor ve tanımlıyorsa bu doğrultuda bir araştırma yöntemi ile yola koyulmuş oluyor demektir. Özellikle dinin ve bütün dini fenomenlerin gerçekliği olmadığı ve evrime dayalı süreçler sonucunda basit yapıların gelişmesiyle ortaya çıktığı anlayışıyla yola çıkan bir araştırmacının araştırma yönteminin de aynı doğrultuda ilerleyeceği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Nitekim dine evrimci yaklaşan ilk dönem antropologlarının, her hangi bir dini dünyayı araştırırken derin bazı yapıların peşinde olmaktan çok ilkel bir kökenin arayışı içinde oldukları görülmektedir.

Hiçbir din, doğduğu toplumun kendine özgü tarihsel, coğrafi ya da dini şartlarından bağımsız, boşlukta ya da boş bir dünyaya gelmemiştir. Yeni doğan bir din de daha önce farklı şeylerle doldurulan bir alanı yeniden ele alıp, bazı şeyleri tamamen kaldırıp, bazı şeyleri koruyarak bazı şeyleri ise kendi bütünlüğü içinde yeniden düzenleyerek bir dünya ya da medeniyet kurar. Bunu yaparken de daha önce o toplumda bulunan mevcut yapılar üzerinden giderek, onları kendi bütünlüğü içerisinde ya reddeder, ya kabul eder ve sonuçta temel metafizik ilkeleri doğrultusunda anlamlı ve kutsal bir dünya oluşturacak şekilde yeniden bütünlüklü bir evren meydana getirir. Bu, dinin gelenek oluşturması ya da medeniyet kurması demektir ki kendi ilkelerini hayatın bütün alanlarına uyarlaması anlamına gelir. Bir bakıma bu durum, yayıldığı coğrafyayı ve o coğrafyada bulduğu bütün maddi manevi medeniyet unsurlarını kendi ilkeleri doğrultusunda yeniden yorumlaması ve anlamlandırması demektir.

* Bu çalışma BEÜ İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen *Akademide Felsefe Hikmet Din Sempozyumu* (Zonguldak 12-13 Aralık 2013) için hazırlanan bildirinin makale şeklinde düzenlenmesidir.

Kabile toplumlarında yeni bir toprak parçasına yerleřildiğinde o mekânı kendi deęerlerine göre anlamlandırmak için bir kutsallařtırma ayini gerçekleřtirilmesi bu açıdan deęerlendirilebilir. Benzer Őekilde dűnyada yayılmıř dinlerin de yeni yerleřtikleri ya da fethettikleri topraklardaki kűltűrleri kendi bűtűnlűkleri içerisine dâhil ederek özűmseyip erittikleri gűrűlmektedir. Avrupa'da Hristiyanlık, ilk yayılımında oradaki bűtűn yerel kűltűrleri dűnűřtűrműř ve kendi rengini vermiřtir. Aynı Őekilde İslam'ın ilk dűnemlerinde dűnyanın merkezi diyebileceęimizi Ortadoęu'ya yayılımı esnasında karřılařtıęı kűltűrel mirası kendi bűnyesi içerisinde eritmesi ve daha sonra bűtűn yayıldıęı alanlarda bunu sűrdűrmesi de bu açıdan dikkate deęer bir durumdur. Esasen İslam dűnyasının her yeni karřılařmada ve bir anlamda her zaman ve zeminde bu dűnűřtűrmeyi bařardıęı sűylenebilir. Ancak modernlikle karřılařma açısından bunun doęruluęu tartıřmalıdır ki daha sonra bu konu űzerinde durmak gerekecektir.

Modern Epistemolojiyi Merkeze Alarak Dini Anlama

Dini arařtırmaların modern dűnemde en bűyűk handikaplarının evrimci, indirgemeci ve parçacı yaklařımların ortaya koyduęu eksik ve çarpık din algılamalarına dayandıęı bilinen bir husustur. Yine burada gűnűműzde dine yaklařımdaki rasyonel, sekűler ve hűmanist yaklařımların bu indirgemeci yaklařımlara paralel ve onları besleyen temel unsurlar olarak ortaya çıktıęını da akılda tutmamız gerekmektedir. Din arařtırmalarının tarihinde yařanan bu durumu Mircea Eliade Őu Őekilde ifade etmektedir: "Dinler tarihi de aędař bilimsel zihniyetin bűtűn bunalımlarına maruz kalmıřtır; dinler tarihçileri sırasıyla -ve bazıları hala űyledir- pozitivist, ampirist, rasyonalist veya tarihsici olmuřlardır"¹.

Dolayısıyla dine modern yaklařımların hem din olgusunu hem de kendi dinimizi anlamada ortaya çıkardıęı sorunlar yanında bizatihi modernlięin ne olduęu ve oluřturduęu yenedűnya algısının bizim dűnyamız açısından yorumlanması eř zamanlı olarak devam eden bir sűre olarak iřlemektedir. Bu sűrecin Batı ile iliřkilerdeki iki yűz yılı ařkın tarihi yanında hâlâ devam ettięi ve edeceęi ařıkârdır. Zira ortaya çıkan bu yeni durumu bűtűnlűklű bir Őekilde yorumlamak açısından fazla bir yol kat edildięi sűylenemez. Modernlik de adeta bir din gibi hayatın bűtűn alanlarını kuřatan ve evrene bakıřımızı Őekillendiren bir dűnya gűrűřű oluřurmaktadır. Bu bakımdan modern epistemoloji her ne kadar dini dıřarda tutmayı hedeflese de bűtűnlűklű bir dűnya kurmak açısından bir anlamda dini taklit etmiř, din gibi iřlev gűrműřtűr. Bu bakımdan modernlik her alanda din ile yarıřmıř ve dinin iddialarına alternatif cevaplar űretmekle kalmamıř, hatta kendisinde dini, bir hurafe Őeklinde tanımlama gűcűnű de bulmuřtur. Dolayısıyla

¹ Mircea Eliade, *İmgeler Simgeler* (ev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yayınları, 1992), s. 3.

modernliği de kendi bütünlüğü içerisinde anlamak ve analiz etmek her zaman için bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan tarihin akışı durmadığı için anlamaya çalıştığımız dünya durmamakta ve her iki dünya da bir birini karşılıklı olarak etkilemeye devam etmektedir. Gerçekten de anlamlar ağı insan varlığını öylesine belirlemektedir ki, bu bütünün daha önceki tekil konuşma eylemlerine, diydik ilişkilere ya da önceden tanımlanmış başka öğelere anlamlı biçimde indirgenmesine olanak yoktur. Özneler-arası ve anlama için mutlak olma niteliğiyle kültürel anlam, bütün bir yorumcu projenin temel taşı gibi durmaktadır. Buna göre niyet ve içgörü de, daha çok insan söyleminin öznelerinin kendilerini içinde oluşturdukları ortak anlamlar dünyasının ön-varlığına bağımlı görünmektedir. İşte tam bu anlamda, dünya artık esas olarak kendimizi içinde bulduğumuz ve hiçbir zaman tümüyle aşamayacağımız bir anlamlar çemberi olarak görülmektedir². Bu bağlamlarda oluşan kültürel anlamı yorumlamada, dolayısıyla şekillendirmede baskın kültür açısından daha belirleyici olma pozisyonu ortaya çıkmaktadır.

Modern epistemoloji, bütün dünyada diğer medeniyetlere üstün olarak, onları kendi oluşturduğu anlamlandırma biçimleriyle değerlendirme hakkına ve araçlarına sahip bir gücü kendinde görerek hareket etmiştir. Ancak bu gücü sadece kendine ait bir değer olarak kabul etmiştir. Öte yandan bu epistemolojiyle karşılaşan diğer medeniyetlerin de başlangıçta bu güç karşısında kendi dünyalarının değerlerine yaslanarak bir cevap ve bir savunma üretemedikleri görülmüştür. Oysa gerçekte her medeniyetin yaşadığımız evrenle ilgili bütüncül açıklamaları vardır. Ancak modernliğin özellikle maddi güç alanındaki etkilerinin dünyanın diğer kısımlarını derinden etkilediği anlaşılmaktadır. Bu gücün sınırsız kullanımının ortaya çıkardığı birçok sorun, modern dünyada da giderek sorgulanmaya başlamıştır. İşte modern dünyanın kendi içinden eleştirilmesiyle birlikte bu eleştirileri yedeğine alan diğer toplumların, kendi değerlerini keşfetmeye ve modern epistemolojiye alternatifler oluşturmaya cesaret ettikleri görülmektedir. Esasen her dinin kendi mensuplarına bütün olup biten her şeyi kuşatan bir anlam ve anlamlandırma evreni sunduğunu unutmamak gerekmektedir.

Dünyayı Külli Olarak Anlama

Her din adeta hem dünyada karşılaştığı bütün doğal çevreyi ve olayları hem de her tür insani durum ve yapıp etmeleri kuşatan bir anlam ve anlamlandırma ameliyesine bağlı olarak bir evren kurmaktadır. Bu evren,

² Paul Rabinow; William Sullivan, "Yorumcu Eğilim: Bir Yaklaşımın Doğuşu", çev. Taha Parla, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, Der. Paul Rabinow; William Sullivan, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1990), s. 4.

evrensel bir kozmos olarak her Őeyi kuřatmakta ve inanların dűnyasını kutsal bir bűtűnlűk olarak inřa etmektedir. Bu bakımdan din arařtırmalarının her Őeyden ۆnce bir dini evrendeki bu total yapıyı keřfetmeyi ya da anlamayı gۆze alarak arařtırmasına bařlaması gerekmektedir. Yani bir din kendi bađlılarının bűtűn entelektűel ve duygusal dűnyalarını, gűnlűk hayatlarını nasıl kuřatmakta anlamlandırmakta ya da tatmin etmektedir. Yani neleri yapıp nelerden kaçınması gerektiđine, nelere inanması gerektiđine, yařadığı bu dűnyayı nasıl anlamlandırması gerektiđine yۆnelik anlam haritaları oluřturmaktadır. Aynı zamanda din, insanın bu dűnyada varoluřunun, dolayısıyla bűtűnűyle evrenin anlamı, onun nereden gelip nereye gideceđine dair bir açıklama ya da insan da dahil bűtűn evrenin nasıl var olduđu ve varlıđını nasıl devam ettirdiđine dair inananlarına ikna eden açıklamalar sunmaktadır.

Bűtűn bunların kuřatıcılıđında ortaya çıkmıř bir dini yapıyı kapsamayan dine yaklařım deneyimleri, bir dini ve o dinin oluřturduđu anlam dűnyasını kavramak açısından yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla dini arařtırmalarda derűniliđin yakalanabilmesi için ۆncelikle bu kuřatıcı ve kapsayıcı yaklařımla yola çıkılması gerekmektedir. űnkű bir arařtırmacının dinin ne olduđuna dair yaklařımları, dini arařtırmalarındaki bakıř açısını da geniř oranda belirlemektedir. Nitekim İřlam dűnyasının yukarıda bahsettiđimiz, yeni karřılařtıđı dűnyaları dۆnűřtűrme konusundaki yeteneđini modernlikle karřılařtıđı zaman tam manasıyla iřletememesi bu açıdan yorumlanması gereken bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. ۆncelikle belirtilmesi gerekir ki, bunun temelinde İřlam dűnyasının her bakımdan zayıf kaldığı bir dۆnemde bu karřılařmaya maruz kalmıř olmasının payı bűyűktűr. űnkű bu dۆnemde kendi tarihsel birikimini dahi anlayacak ve devam ettirecek bir dinamizmden uzaklařmıř bir gۆrűnűm arzeden İřlam dűnyası, evrene ve insana kendisinden tamamen farklı yaklařan dindıřı bir medeniyetle karřı karřıya gelmiřtir. Bařka bir Őekilde ifade edilecek olursa bu karřılařmada İřlam dűnyası, modern medeniyeti deđerlendirip eleřtirecek, ۆzűmseyecek ve kendi deđerlerine bađlı olarak, kendi dűnyası içerisinde ne anlama geldiđini, hangi dűzeyde benimsenip hangi yۆnleriyle reddedilmesi gerektiđini ortaya koyacak entelektűel cevvaliyetten bir hayli uzaklařmıř gۆrűnmektedir. Oysa bunun yapılması bűyűk bir zorunluluk arz ediyordu. Zira bu medeniyetin, giderek bűtűn dűnyada egemen olmaya bařladıđı ve geniř oranda İřlam dűnyasına da sirayet ederek çok derin alt ۆst oluřlara neden olduđu ařıkardı. Her Őeyden ۆnce bu gűcűn gۆrmezden gelinmesi műmkűn deđildi. űnkű bu modern yaklařımın yűkseliři bűtűn alanlarda İřlam'a ve Műslűman dűnyaya bir meydan okuma anlamına geliyordu. Műslűman dűnyanın buna cevap verebilmesi için yařadığı dűnyayı ve modernliđin bu dűnyanın geleceđindeki yerini kavraması gerekmektedir.

Başka Dünyaları Kendi Dünyasını Merkeze Alarak Anlama

Her şeyden önce her medeniyetin kendi değerlerine vukûfiyetinin ve bağlılığının gücü ile başka bir medeniyeti yorumlama, anlama gücü arasında doğrusal bir bağlantı olduğu görülmektedir. Bu durum yorum bilimcilerin ifadesiyle kendi geleneğinden yola çıkarak başka dünyayı, daha doğrusu başka bir geleneği anlamaktır: “Yorum bu yüzden kısmi, deyim yerindeyse sınırlıdır ve içinde gerçekleştiği tarihsel durum tarafından yönlendirilir. Çünkü biz bir geleneği bir gelenekten hareketle yorumlarız. Gelenek yoruma temel sağlar ve yeni yoruma davetiye çıkarır; bu tazelenen yorum geleneği canlı tutar. Yorum hareketini intikal ettirme hareketi canlandırır ve bunların ikisi birarada dairevi hermeneutik vukubulma hareketini oluşturur. Bu vukubuluş en temel düzeyde yorumcu ile yazar veya metin arasındaki bir karşılaşma değil, insani varoluşla/varlıkla onu önceden içine alan eşsiz tarihsel durum arasında bir karşı karşıya geliştir ve burası özne-nesne modelinin artık gerçekten uygulanamayacağı bir noktadır. Daha önceki hermeneutik teorilerin taşıyıcıları durumundaki hem “metin” hem de “yazar” içinde sponten tarzda biraraya getirilerek ileriye taşındıkları tarihsel hareketin daha geniş kontekstine çekilirler”³.

Geleneğin toplumsal hafızadaki birikimi ifade etmesi yanında aynı zamanda entelektüel bilgi ve hikmet birikimini de ifade ettiğini unutmamak gerekmektedir. Böylece hermeneutik anlamda geleneğin yeri ve kaçınılmaz bir şekilde süregelen ve devam eden etkisi hatırlandığında geleneğinin peşini bırakan toplumun kendi dünyasında nasıl bir kayba uğradığını tasavvur etmek güç olmasa gerektir. Boşlukta yaşanmayacağına göre yeni bir dünyayı devşirmenin güçlüğü de aşikâr olduğu için bu durum kaotik bir duruma yol açar ya da iki dünya arasında yolunu kaybetmekle sonuçlanabilir. Çünkü insan hafızasına, toplumlarını kültürel aktarımlarına format atmak mümkün olmadığı için bir toplumun kendi geleneğinden bütünüyle koparılması mümkün görünmemektedir. Öte yandan bu durum insanın kendi yaşantısının derinliği oranında derinlikli bir düşünce evreni oluşturabileceğini de hatırlatmaktadır.

Gelenek ya da sosyolojik tanımlamalarla toplumsal hafıza, kültürel birikim, toplumların yaşayan anlam evrenini belirler. Dolayısıyla bu anlam evreni bilinmediği ya da buralardaki dini derûnilik kavranmadığı zaman dinin anlaşılmasındaki derûni boyut da kavranamayacaktır. Bunun kavranması her şeyden önce bir geleneğin kendi manevi dünyasını bütünlüğü içerisinde kavrayarak kendi dünyasında sabitkadem durabilmesi anlamına gelmektedir.

³ Theodore Kiesel, “Geleneğin Vukubulması: Gadamer ve Heidegger’in Hermeneutiği”, Der. ve çev. Hüsamettin Aslan, *İnsan Bilimlerin Prolegomena Dil Gelenek ve Yorum*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), s. 183.

Bu bakımdan kendi dünyasını merkeze alarak modern medeniyeti tartacak etkin bir söylem oluşturulamadığı için İslam dünyasında, bir kısım insanların toptan kabullenişle kendi dünyasını reddettiği, bir kısım insanların toptan reddederek modern dünyaya kendisini tamamen kapattığı, bir kısım insanların ise iki dünya arasında bocaladığı görülmektedir. Zira Batıda ortaya çıkan dine bu yeni yaklaşım tarzı, dinin anlamını ve değerini aşağılayan noktalara ulaşmış bir görünüm sergilemekteydi. Bu gün geldiğimiz noktada bu yaklaşımlara birçok cevap verilmiş olsa da temelde hala bu yaklaşımların İslam dünyasındaki dine ve İslam'a yaklaşımlardaki etkisini inkâr etmek mümkün görünmemektedir.

Bir medeniyeti bütünlüğü içerisinde kavramadan onun kendi dünyamız açısından değerini ve anlamını belirlememizin mümkün olamayacağı açıktır. Burada bütünlükten kastımız metafizik, sanat edebiyat, din, felsefe ve bilim alanlarındaki bir medeniyetin bütün birikimidir. Çünkü her hangi bir alanda yetersiz bir değerlendirme, insanlarda yaşadığı evreni anlama açısından bir eksiklik hissi doğurmaktadır. Mesela bugünkü Batı medeniyetinde bilim, geleneksel dünyadaki birçok kadim medeniyetle karşılaştırıldığında oldukça merkezi bir yere sahip görünmektedir. Bu bilimin yeri ve anlamı iyi değerlendirilemediği takdirde her toplum kendini bu bilim karşısında yenilmiş hissetmektedir. İslam tarihinde bu duruma örnek olması açısından Gazzalî'nin felsefeye yaklaşımını hatırlamak uygun olacaktır. O felsefeyi geniş halk kitlelerinin nezdinde, kendi dini yaklaşımlarını sarsmayacak bir yere oturtmak istemiştir. Bu bir anlamlandırma çabası olarak felsefeye biçtiği kendine özgü değer göz ardı edilse bile, yaşadığı toplumdaki insanların dini evreninde oluşan sorulara her hangi bir tahribat yapmadan verilen bir cevaptır. Nitekim o bunu yaşadığı dünyanın ortaya çıkardığı bütün yeni durumlar açısından yapmaya çalışmıştır. Kendi dünyasının birikimiyle oluşturduğu bakış açısıyla o günün şartlarında ortaya çıkan felsefi hülasayı değerlendirmiş ve buna göre bazı yönlerini reddederken bazı kısımlarını zararsız görmüş, bir kısmını da gerekli bulmuştur. Ama bütün bu çaba, ortaya çıkan bu felsefi birikimi, kendi dini evreninin ve toplumunun değerlerinin süzgecinden geçirilerek değerlendirilmesi, ona kendi değerlerini sarsmayacak bir yer açılması anlamına gelmektedir.

Bütün bunlar bize sadece kendi dünyamıza gömülerek gerçek anlamda başka dünyaları anlamamızın mümkün olmadığını göstermektedir. Aynı doğrultuda kendi dünyamızın oluşturduğu gelenekten tarihsel bağlarımızdan soyutlanarak dünyayı ve başka kültürleri anlamamızın, yorumlamamızın da mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan başka bir medeniyeti anlamaya çalışırken kendi geleneğimizin bizi ne kadar belirlediğinin bilincinde olarak yaklaşmamız gerekmektedir. Bu bilince sahip olmak, hem doğru anlamak, hem de kendi dünyamızda o medeniyetin yerini ve değerini ortaya koyabilmek açısından oldukça önemli

görülmektedir. Burada hem kendi geleneğimizi hem de karşı geleneği bütün unsurlarıyla bilmenin önemine dikkat çekmek gerekmektedir. Hermeneutik alanındaki yaklaşımlardan yola çıkacak olursak bu bilme, anlama ve yorumlama çabalarının sonuçta, bizim yukarıda özümseme ve kendi dünyamız açısından anlamlı bir bütünlük oluşturma şeklinde ifade ettiğimiz durumla aynı anlama geldiği ortaya çıkmaktadır. Bu yeni oluş durumunda geleneğin derinden belirleyiciliği devam etmekle birlikte, iletişimde bulunduğumuz, anlamaya çalıştığımız yenedünyanın etkileri de devreye girmekte ve kendi dünyamızda sabit kalma niyeti oranında belirginleşen bütünlüklü bir evren bir kozmos oluşmaktadır. Ancak burada derinlikli, dinamik ve geleceğe yön verecek ciddi bir akışın sağlanabilmesi, bu geleneklere bütüncül ya da külli bir vukûfiyet sağlandığında mümkün olabilecektir.

Derûni ve Küllînin Alanı Olarak Metafizik

Burada geleneksel medeniyetlerde gördüğümüz farklı unsurların hiyerarşik yapısı üzerinde durmamız gerekmektedir. Her şeyden önce kabile toplumlarından büyük medeniyetler kurmuş toplumlara kadar bütün toplumların yapısına baktığımız zaman bunların bizatihi dinin her alanı belirlediği bir evrende soluk aldığına tanık olmaktayız. Gündelik hayatın bütün ritmi, sanat, edebiyat, inanç, düşünce alanları metafiziğin önderliğinde toplumun bütün dünyasını düzenlemektedir. Bütün toplumların dünyasında metafizik bir yandan gizli ve görünür olmayan alanı ifade etmekle birlikte aynı zamanda diğer bütün alanlara bir anlam ve ruh vermektedir. Dolayısıyla metafizik, hiyerarşik olarak değerlerin en üst düzeyini oluşturmakta ve bütün değerler de ona bağlı olarak anlam kazanmaktadır. Bu demektir ki, her medeniyette metafizik, o toplumdaki dinin derûni boyutunun bir yansıması olarak tezahür etmektedir. Bu bakımdan bir metafizik tasavvuru olmayan hiçbir dinin olamayacağını söylemeye bile gerek yoktur. Burada şunu rahatlıkla söylenebilir ki metafizik doktrinlerini bilmemek, anlamamak demek aslında dinleri anlamamak demektir. Hatta öyle ki bazı kabile dinlerinde bu ezoterik doktrin özellikle yabancılardan gizlenmektedir. Ancak çok güvendikleri ve uzun süre kendileriyle ilişkilerini sürdürebilen araştırmacılara bu sırlarını açıklamaktadırlar. Bu bakımdan din araştırmalarında “ilkel dinlerin” çok ilgi çekici olmayan dış yönlerini yorumlayarak sunan birçok araştırmaya artık şüpheyle bakılmaktadır⁴.

Burada metafizik konusuna biraz daha yakından bakmak gerekmektedir⁵. Metafizik, kelime anlamıyla fizik ötesine yani bu algıladığımız varlık

⁴ Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu* (çev. Mehmet Aydın, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 1995), s. 24-25.

⁵ Burada metafizik konusu işlenirken daha önce ele aldığımız çerçeve buraya uyarlanarak geliştirilmiştir. Bkz. Hüseyin Yılmaz, *Budist Metafiziği* (Ankara: Hece Yayınları, 2007), s. 9-13.

dünyasının ötesinde olana işaret etmektedir. Kavramın içeriği ilk defa Aristo tarafından şu anlamda kullanılmıştır: “Varlık olmak asından varlık ve doğal yasaların ve eylemin külli ya da ezeli ilkeleri”⁶. Anlaşılacağı üzere, burada Aristo’nun metafizik anlamda kullandığı *ilk felsefe*, birincisi varlık olarak varlık, yani bizatihi varlığı asından varlıkları konu edinmektedir. İkinci olarak ise gerek insanın gerekse diğer bütün varlıkların varoluş düzenleri ve biçimlerinin görünmeyen temel ilkelerini ifade etmektedir

Bu düzeyde varlık kavramıyla, algı düzeyinde gözlemlediğimiz nesnelere değil, bunların ötesinde her türlü ontolojik varlık hiyerarşisi anlaşılmalıdır. Bu bakımdan bütün dinlerin iki varlık alanı üzerinde yoğun olarak durdukları görülmektedir. Birincisi duyu organlarıyla algıladığımız fiziki varlıklar alanı, diğerisi ise bu varlıkları aşan ve ancak daha üst düzey algılama yeteneklerine dayalı olarak idrak edilen aşkın metafizik varlık alanıdır. Buna bir de hayali varlıklar ya da rüyada gördüğümüz varoluşları ilave ettiğimizde üçüncü bir varlık düzeyi daha ortaya çıkmaktadır. Günümüz dünyasında kavramsallaştırıldığı haliyle sanal evreni de bu üçüncü varlık kategorisi içerisinde değerlendirebiliriz. Bütün bunlar varlık âleminde gerçeklik düzeyi asından bir hiyerarşi olduğunu göstermektedir. Bu hiyerarşide hakikate yakınlık asından en alt düzeyde, hayal, rüya ya da sanal varlık alanı bulunmaktadır. Daha sonra fiziki alan gelir ki -buna zahiri varlık düzeyi de diyebiliriz- bu alanın hakikat değeri öncekinden daha üst düzeydedir. Ancak metafizik alan ise hakikatin en üst düzeyde yansıdığı alanı olarak görülmektedir. Öte yandan bu varlık alanları bir birinden tamamen kopuk, bağımsız varoluşlar olarak da görülmediği için her din ya da metafizik sistem bunlar arasındaki bağıntıları izah eden aıklamalara sahiptir.

Ancak modern epistemolojide metafizik kavramı daha çok sanal bir evren çağırşımı yapar şekilde anlaşılmaktadır. Oysa dinlerde ve metafizik sistemlerde ontolojik olarak en fazla hakikat değeri taşıyan ya da varlığı en üst düzeyde gerçek olan metafizik düzeydeki varlıklardır. Nitekim bu varlık alanını idrake sahip bilgiler, filozoflar, ermişler için yaşadığımız fiziki zahiri evren gerçekliğini kaybetmekte ve artık hayal, gölge ya da vehim olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan bütün dinler, bu hakikat evrenine insanları uyandırarak yönlendirmek ve yaşadığımız dünyanın aldatıcılığından kurtarmak şeklinde bir hedef ortaya koymaktadırlar. Ancak metafizik evreni algılama yetisi olmayanlar asından bu evrenin anlaşılması hep güç olmaktadır. İşte dinlerde olduğuça derin çileler pahasına hedeflenen bu metafizik düzeyi kavrayabilecek bir bilgiğe ulaşmak en yüce gaye olarak belirlenmektedir. Öte yandan metafiziğin anlaşılması asından en önemli engel de burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu bilgiye erenler metafizikle ilgili birikimlerini, kazanımlarını günlük dilin kalıplarıyla

⁶ Aristoteles, *Metafizik* (çev. Ahmet Aslan, İstanbul: Sosyal Yayınları 1996), s. 187.

anlatamamakta, öğretememektedir. Burada yapılması gereken, başkaları hangi şekilde bu bilgiye ulaştıysa o yolu takip etmektir. Bu yolda önderlik yapanlar bilgi aktarmazlar, sadece yolda yürüyene rehberlik yaparlar. Dolayısıyla herkes ancak kendi gayretiyle ve bir rehber gözetiminde; bu uyanışa, yaşadığımız dünyanın sınırlılıklarını aşarak aşkın varlık ve bilgi düzeyine ulaşmayı göze almak durumundadır.

Bilindiği gibi varlık, metafiziğin temel konusu arasında yer almaktadır. Metafizik, bütün varlık alanlarını külli (total) olarak ihata edecek bir açıklama sunmak durumundadır. Çünkü insan her şeyi bir bütünlük içerisinde eksiksiz bilmek ister. Dolayısıyla bütün metafizik sistemlerde algıladığımız varlıklar ve metafizik düzeyde varlığın algılanışı bir bütün olarak izah edilmektedir. Varlık nedir? Varlıklar nasıl oluşmuştur? Varlıklar ve varlık evrenleri hangi düzene göre sürmektedir? vb. sorulara metafizikle birlikte açıklık getirilmektedir.

Anlaşılacağı üzere varlık konusu zorunlu olarak bizi bütün varolanların düzenini izah etmemizi sağlayan kozmoloji konusuna götürmektedir. Dolayısıyla metafizik, yaşadığımız dünyanın varlığı yanında düzeni ve bu dünya dışındaki başka evrenler yani öte dünya, ahiret, saf ülke ya da cennet cehennem hakkında da bize açıklamalar sunmaktadır. Buna bağlı olarak bu evrenler ve burada varolan her türlü bilinçli ya da bilinç taşımayan varlıkların nasıl varolduğu ve varlıklarını nasıl sürdürdüğü gibi konularda metafiziğin alanı içinde yer almaktadır.

Bilindiği gibi gerek hermeneutik yaklaşımlarda gerekse İslam tasavvufunda özne ile nesne yani bilen ile bilinen özdeş kabul edilmektedir: “Biricik süje-obje ilişkisi problemi İslamda *ittihâdu'l-âlim ve'l-mâ'lûm* (yani, bilen ile bilinenin birliği) problemi olarak ele alınıp tartışılır. Objesi her ne olursa olsun bilginin en yüksek derecesine, bilen –yani, insan olan süjenin- obje ile aralarında hiçbir fark kalmayacak derecede birleşip onunla tamamen özdeş bir hale gelmesi durumunda ulaşılır”⁷. Bu aynı zamanda metafizik düzeyde de varlık ile bilginin özdeş kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan metafizik düzeye ulaşan, varlığı külli olarak hem algılamakta hem de bilmektedir.

Anlaşılacağı üzere dinlerin en zor kavranacak yönü metafizik doktrinleridir. Çünkü bütün dinlerde bu metafizik öğreتيye sahip olduğunu iddia edenler, aynı zamanda bu tecrübenin aktarılamazlığını, dile dökülemezliğini, rasyonel kalıplar içine sığdıramaz olduğunu hep vurgulaya gelmişlerdir. Hatta daha da ileri giderek bildiğimiz algılama, anlama ve düşünme kalıplarının bittiği, aşıldığı noktada metafizik alanın sınırlarına girilebildiğini ifade etmektedirler. Her dinde bu öğretiyi bizim anlayış

⁷ Toshihiko Izutsu, *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler* (çev. Ramazan Ertürk, İstanbul: Anka Yayınları, 2001), s. 19.

dünyamıza sunmaya gayret eden, o dinin birçok bilge ve düşünürü ile karşılaşmaktayız. Aksi takdirde dışarıdan yapılan araştırmalarla, dinlerin metafizik öğretilerinin insanın akli dünyasına sunulması mümkün olmazdı. Nitekim her dinde kendi manevi atmosferine ve tecrübesine, kutsal metinlerine, kendi dillerinin imkânlarına bağlı olarak bu öğretiyi bizim akli anlama düzeyimize indirgemeye çalışan, dil kalıplarına döken, yeni kavramsallaştırmalar oluşturan birçok eser ortaya konmuştur. Bu çaba, sadece yazılı kaynaklarla sınırlı kalmamış, çeşitli sanat eserlerinde de sembolik olarak somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Öte yandan bizzat yaşandığı şekliye bu tecrübenin sunulması, belki de yine en güzel ifade etme biçimlerinden birisi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla esasen objektif araştırmacı için adeta mümkün olmayan metafizik öğretiyi anlama girişimi, ancak bu tür imkânlarla mümkün hale gelebilmektedir.

Sonuç

Anlaşılacağı üzere her araştırmacı kendi tecrübe ettiği dünyaların sınırları içerisinde araştırma nesnesine yaklaşmaktadır. Dolayısıyla dini alanda araştırma yapan birisinin kendi dünyasındaki tecrübelerine ve derinliğine bağlı olarak diğer dini dünyaları anlaması beklenebilir. Her hangi bir manevi tecrübesi olmayan bir araştırmacı açısından dini anlam ve duygu evrenine empati yapma yeteneği ise oldukça yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan dinlerin derûni boyutunun merkezini oluşturan metafizik yönlerine vukûfiyet ise ayrıca üzerinde durulmayı hak eden bir konu olmaktadır.

Özellikle modern epistemoloji insanların bütün dikkatini gözlem ve deneyle sınırlı bir dünyaya hasrettiği için günümüz dünyasında metafizik hakikat evreni tamamen unutulmuş ve göz ardı edilmiştir. Bu durum sadece araştırmacılarla sınırlı kalmamış, modernlikten etkilenen bütün dindarlar için de söz konusu olmuştur. Dolayısıyla dindarların da kendi dünyalarının manevi özü diyebileceğimiz metafizik dünyaya yönelik eğilimlerinin zayıfladığı görülmektedir. Burada dini araştırmacılar açısından dinlerin metafizik özünü bilmemek bir yüzeysellik ve indirgemecilik olarak ortaya çıkarken, dindarlar açısından ise manevi bir gerileme şeklinde bir durumla karşılaşmaktadır.

Anlaşılacağı üzere dinî tecrübe, dinleri anlamada anahtar bir konumda olmaktadır. Çünkü din, her şeyden önce insanın içtenlikle yaşadığı bir tecrübe olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla dini yaşamayanın o dini yaşayanın evrenini objektif olarak anlayabilmesi bir hayli zor görünmektedir. İşte bu noktada dinlerin derûni yönlerinin kavranması açısından manevi olarak yaşanmasına özellikle metafizik özünün gerek doktrin düzeyinde gerekse uygulama düzeyinde tahakkuk ettiriliyor olmasına önem atfetmek gerekmektedir. Bu durum din araştırmacısının yani yorumcunun derûni anlam dünyasına dalabilmesi için aktif katılımının gereğine işaret etmektedir. Aynı zamanda kendi dinini derûni düzeyde yaşamayan bir araştırmacının başka dini

dünyaların manevi derinliklerini kavranmasının bir hayli zor olacağı anlamına da gelmektedir.

Öte yandan her toplumda metafizik doktrin dilde, sanatta ve hayatın bütün gündelik formlarında yansımaları bulmaktadır. Dolayısıyla dinlerin metafizik özü kavranmadığı zaman toplumdaki tezahürlerini anlamlandırmak da mümkün olmamakta ya da farklı yorumlar yapılmaktadır. Bu bakımdan günümüzde yapılan dinî araştırmalarda giderek metafizik anlam dünyasından uzaklaşmanın getirdiği bir sıklık dikkat çekmektedir. Öte yandan toplumların kendi metafizik evrenlerine giderek yabancılaşması da bu değerleri dikkatlerden gizlemektedir. Günümüz dünyasında aşırı sanallaşma tam da metafizik hakikat evreninin zıt kutbunda insanları hakikat dünyasından koparan bir işlev görmektedir. Dolayısıyla somut zahiri varlık dünyasından uzaklaşan insanlar için metafizik dünya kendini daha da gizlemiş olmaktadır. Bu durum araştırmacılar açısından da dini asıl din yapan manevi özüne vukûfiyete engel bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Aslan, İstanbul: Sosyal Yayınları 1996.
- Eliade, Mircea, *İmgeler Simgeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yayınları, 1992.
- Eliade, Mircea, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Mehmet Aydın, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 1995.
- Izutsu, Toshihiko, *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ramazan Ertürk, İstanbul: Anka Yayınları, 2001.
- Kisiel, Theodore, "Geleneğin Vukubulması: Gadamer ve Heidegger'in Hermeneutiği", Der. ve çev. Hüsamettin Aslan, *İnsan Bilimlerin Prolegomena Dil Gelenek ve Yorum*, İstanbul: Paradigma Yayınları, (2002): 181-207.
- Rabinow, Paul; Sullivan, William, "Yorumcu Eğilim: Bir Yaklaşımın Doğuşu", çev. Taha Parla, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, Der. Paul Rabinow; William Sullivan, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, (1990): 1-14.
- Yılmaz, Hüseyin, *Budist Metafiziği*, Ankara: Hece Yayınları, 2007.

